

ЎЗБЕКИСТОНДА БЮДЖЕТ СИЁСАТИ: АМАЛИЙ ВА СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Шеров А.У.

Бухоро давлат университети, Бухоро, Ўзбекистон

Мақолада бюджет сиёсати шаклланишининг илмий-назарий асослари тадқиқ этилган. Бюджет сиёсатининг амал қилиш элементлари, ўзига хос бўлган хусусиятлари аниқланган ва баҳоланган. Бюджет сиёсатининг амал қилиш йўналишлари кўрсатиб берилган. Олиб борилган тадқиқотлар асосида хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: бюджет, бюджет сиёсати, даромадларни тақсимлаш, молия, бюджет сиёсати моделлари.

В статье рассматриваются научные и теоретические основы формирования фискальной политики. Элементы бюджетной политики были выявлены и оценены с учетом ее специфических особенностей. Показаны тенденции реализации бюджетной политики. На основании результатов исследования сформулированы выводы.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная политика, распределение доходов, финансы, модели бюджетной политики.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлис палаталарига қилган Мурожаатномасида “Бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш тизимини янада такомиллаштириш зарур. Бюджет ҳисобидан маблағ ажратиладиган ҳар қандай дастур ёки лойиҳанинг сифат ва миқдор кўрсаткичларидан иборат, натижага йўналтирилган индикаторлари бўлиши керак” деб таъкидлаб ўтди. Бу эса, бюджет сиёсати олдида турган вазифаларнинг нечоғли долзарб эканлигини акс эттиради.

Бюджет сиёсатини амалга оширилишида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш зарурияти билан белгиланади. Бу ўринда, бюджет харажатларининг устувор йўналишларини аниқлаштириш орқали юзага келишини таъкидлаш лозим. Ушбу жараёнда бюджет харажатларининг бозор муносабатларига асосланган ҳолда давлат зиммасидан хусусий сектор зиммасига ўтиб бориши билан бюджет сиёсатини шаклланиши юзага келади.

Ўзбекистон Республикаси “Бюджет кодекси”га кўра бюджет харажатларининг йўналишлари белгиланган бўлиб, бюджет сиёсатининг фундаментал асослари белгиланган. Мазкур кодекснинг 69-моддасига кўра, Давлат бюджетининг харажат қисми қуйидагилардан иборат:

- ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари;
- нодавлат ноижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш харажатлари;

- иқтисодиёт харажатлари;
- марказлаштирилган инвестицияларни молиялаштириш харажатлари;
- давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларини, адлия ва прокуратура органларини сақлаб туриш харажатлари;
- судларни сақлаб туриш харажатлари;
- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини сақлаб туриш харажатлари;
- бошқа харажатлар.

Қайд этиб ўтилган харажатлар йўналишлари бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштирилиши белгиланган бўлса-да, улар учун ажратиладиган молиявий ресурслар ҳажмини йиллар кесимида ўзгариши билан бюджет сиёсати йўналишларининг устуворликлари намоён бўлади, деб ҳисоблаймиз.

Масалан, ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш харажатлари таркибида таълим, соғлиқни сақлаш, фан, спорт ва аҳолини моддий қўллаб-қувватлаш каби харажатлар ҳажмининг ўзгариш тенденциялари мазкур йўналишдаги бюджет сиёсати билан чамбарчас боғлиқ тарзда амалга ошади. Жумладан, давлат бюджетининг фан соҳаси учун харажатлар ҳажми ялпи ички маҳсулотга нисбатан улуши 2017 йилгача ўртача 0,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2018 йилга келиб ушбу йўналишдаги бюджет сиёсатининг ўзгаришини таъкидлаш лозим. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли фармонида асосан фан тармоғи учун харажатларни ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,8 фоизга етказилиши назарда тутилди. Мазкур соҳа учун бюджет харажатларининг оширилиши давлат томонидан илм-фанни қўллаб-қувватлаш, натижада инновацион фаолиятни ривожлантиришни ўзида акс эттиради. Бундан кўзланган мақсад эса, 2030 йилга бориб Ўзбекистонни глобал инновацион рейтингнинг дастлабки 50таликка киришини таъминловчи шарт-шароитни яратишни акс эттиради.

Фикримизча, бюджет сиёсатининг шаклланишида бюджет харажатларининг маълум соҳа учун ўзгариш тенденцияси билан боғлиқ тарзда юзага келади. Хусусан, иқтисодиёт харажатлари давлат улуши бўлган корхоналарнинг хусусийлаштирилиши баробарида бюджетнинг субсидия хусусиятига эга бўлган харажатларининг камайиши юзага келади.

Мамлакатда бозор муносабатлари чуқурлашиб боргани сари бюджет сиёсатида ҳам туб ўзгаришлар юзага кела бошлайди. Жумладан, давлатнинг зиммасида бўлган баъзи вазифалар пулли тарзда аҳолига етказиб берилиши вужудга келади, натижада бюджет харажатларининг ўзгариши кузатилади. Аксинча, бошқа омилларнинг ривожланиши билан давлатнинг зиммасида вазифаларнинг кенгайиши ҳам юзага келади. Натижада бюджет харажатларининг ошиши кузатилади. Масалан, экологик вазиятнинг ўзгариши билан давлат экологик оқибатларни бартараф этиш ва унинг сабабларини қисқартириш мақсадида бюджетдан маблағларни кўпайтирилишига зарурият

туғилади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 январдаги “2017-2021 йилларда оролбўйи минтақасини ривожлантириш давлат дастури тўғрисида”ги ПҚ-2731-сонли қарори билан Оролни қутқариш жамғармаси ташкил этилиши белгиланди. Унга кўра, жамғарманинг даромадлари қаторида Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг мақсадли маблағлари, шу жумладан, марказлаштирилган инвестициялар этиб белгиланди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Бизнингча, бозор муносабатларининг жадаллашуви ортида нафақат давлат зиммасидаги вазифаларнинг қисқариши ва мазкур хизматларни пулли тарзда аҳолига етказиб берилиши вужудга келади, балки давлат зиммасида янги вазифаларни бажариш зарурияти ҳам шаклланади. Натижада, бюджет сиёсатини ҳам олиб борилишида ўзига хос бўлган ўзгариш тенденциялари ривожланади. Бу билан эса, бюджет харажатларига боғлиқ тарзда бюджет сиёсатини шаклланишини тақозо этади.

Бюджет сиёсатининг бундай циклик ўзгариши билан бюджет маблағларининг қўшимча манбалар орқали тўлдирилишини тақозо этади. Бу эса, бюджет даромадлари ва харажатлари ўртасидаги ўзаро фарқни юзага келиши билан изоҳланади. Ўз навбатида, бюджет сиёсатини олиб борилишида бюджет дефицитини бошқариш тамойилларига эътибор қаратишнинг зарурлигини белгилайди.

Бу борада, У.Бурханов (2002) бюджет тақчиллигининг юзага келиши ва уни бартараф этишга қаратилган тадқиқотлар олиб борган. Бюджет тақчиллигини харажатлар жиҳатидан оширадиган омиллар сифатида қайд этиб, қуйидаги харажатлар турлари тақчилликни қисқартиришда қуйидаги омилларни таъкидлаб ўтади:

– энергетика, қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт ва коммуникация соҳаларидаги самарасиз давлат корхоналаридаги дотацияларни бекор қилиниши;

– хусусийлаштириш жараёнини тезлаштириш орқали, давлат корхоналарига дотацияларни камайтириши ва давлат мулкани сотиш орқали даромадларни мустаҳкамлаш;

– соғлиқни сақлашга сарфланаётган баъзи харажатларнинг, хатто ривожланган мамлакатларга нисбатан ҳам юқорилиги;

– таълим соҳасидаги молиялаштириш кўрсаткичларини демографик ривожланишга мос тарзда олиб борилиши зарурлиги;

– аҳолининг кам даромадли қатлами улушининг камайтириб борилиши билан ижтимоий ҳимоя харажатларини қисқаришига эришиш;

– марказлашган инвестициялар улушини қисқартириш лозимлиги.

Умуман олганда, 2018 йилдан бошлаб эса, давлат бюджети дефицитини қоплаш ва ташқи молиялаштириш манбаларини кенгайтириш бўйича қатор ислохотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси

Президентининг 2018 йил 21 июлда “Ташқи молиялаштириш манбаларини диверсификациялаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3877-сонли қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ мамлакатнинг суверен кредит рейтингини олиш зарурлиги белгиланди. Суверен кредит рейтинги олиниши натижасида сезиларли давлат қарзининг шаклланиши юзага келади. Бу эса, бюджетнинг зиммасида қисқа муддатли молиявий юкнинг камайишига имконият беради. Шундай бўлса-да, жалб этиладиган хорижий маблағлар узоқ муддатли даврда бюджет зиммасига тушади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 14 декабрда “Ўзбекистон Республикасининг Давлат ғазначилик мажбуриятлари ва облигацияларини муомалага чиқаришни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1016-сонли қарорнинг ҳам қабул қилиниши бюджет сиёсатидаги ўзгаришларга ўзининг таъсирини кўрсатади, деб ҳисоблаймиз. Мазкур қарорга қўра, давлат қимматли қоғозларини жойлаштиришдан тушган маблағлар Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетига ўтказилади ҳамда Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети тақчиллигини қоплашга ва мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган тадбирларни, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатларининг тасдиқланган параметрлари доирасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари билан белгиланадиган йирик инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга йўналтирилади.

Фикримизча, бюджет сиёсатида макроиқтисодий кўрсаткич сифатида қайд этилувчи бюджет дефицити муҳим аҳамиятга эга ҳисобланар экан. Бунинг сабаби сифатида бюджетга маблағлар жалб қилишда даромадлар ва харажатлар ўртасидаги салбий тафовутни юзага келишини қайд этиш мумкин.

Умуман олганда, бюджет харажатлари алоҳида йўналишлари ва уларнинг хусусиятлари тўғрисида тадқиқотлар олиб борилган. Масалан, О.Райимбердиева соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштиришда қуйидаги жиҳатларга эътибор беришни лозим, деб ҳисоблайди (Райимбердиева, 2001):

- тиббий хизматларни давлат ва хусусий сектор томонидан кўрсатилиши чегарасини аниқ белгилаш;
- тиббий хизматларни молиялаштириш манбалари ўртасидаги ўзаро мувофиқликни белгилаш;
- тиббий рақобатни кучайтириш, бюджет маблағларини тақсимлаш ва ишлатишнинг самаралироқ механизмларини жорий этиш;
- тиббиёт ходимлари ўз фаолияти пировард натижасидан манфаатдорликни ошириш.

Фикримизча, соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштиришда давлат ва хусусий сектор ўртасидаги нисбатни белгиланиши, биринчидан, тиббий хизматларнинг ижтимоий хусусиятини сақласа, иккинчидан, тижорат хусусиятига эга бўлиб қолмаслигини олдини олиш зарурлиги билан ифодаланади. Бошқа бир жиҳатдан, бюджет харажатларини аниқлаштириш

имконини янада оширади. Мазкур масаланинг айрим жиҳатлари юқорида қайд этилган тадқиқотнинг илмий хулосаларида ўз аксини топган.

Шунингдек, Д.Набиев (2005) таълим тизимига инвестициялар жалб этишга қаратилган тадқиқотлар олиб боради. Жумладан, таълим, илм ва тадбиркорлик алоҳида-алоҳида бир-биридан ажралмаган ҳолда ўзаро ҳамкорликда фаолият олиб бориши натижасида юқори натижаларга эришиши мумкинлиги таъкидлаб ўтилади.

Яна бир ўзбекистонлик тадқиқотчилардан Х.Дўстмуҳаммад (2012) халқ таълимини молиялаштириш борасида тадқиқотлар олиб борган. Унга кўра:

– халқ таълими тизими харажатларини самарали амалга оширишни ташкил қилиш биринчи навбатда, харажатларни режалаштирилган объектлар тўлиқ қамраб олиниши ва улар бўйича ҳисобланиши лозим бўлган кўрсаткичларнинг мутлақ ва нисбий даражаларига боғлиқ.

– таълим тизимининг бюджет ҳисоби харажатларни амалга оширишда умумтаълим муассасаларини сақлаш учун харажатларни турлари бўйича меъёрлаштириш усулидан кўра, бир ўқувчига ўртача меъёрлар асосида харажатларни амалга ошириш кўрсаткичи мақбул йўл ҳисобланади.

– Ўзбекистонда мактабгача таълим муассасалари, умумий ўрта таълим мактаблари сони ва улардаги тарбияланувчилар, ўқувчилар сони йилма-йил камайиб бориш тенденциясига эга. Аксинча, республикамизда академик лицейлар сони эса кескин ўсиш тенденциясига эга эканлиги қайд этиб ўтилади.

Қайд этиш жоизки, таълим тизимида бюджет маблағларининг ўрни доимо беқиёс бўлиб келган, барча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда мазкур йўналишдаги харажатлар бюджетнинг зиммасида алоҳида сатр билан кўрсатилиши ҳам шулар жумласидандир. Хусусан, давлат-хусусий сектор ҳамкорлигини ривожлантиришнинг илк ғоялари таълимга инвестициялар жалб этиш тўғрисидаги тадқиқотларда ўз аксини топган. Мазкур масаланинг таълимга инвестициялар жалб этишдаги роли албатта муҳим ҳисобланади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 октябрдаги “Давлат-хусусий шерикликни ривожлантиришнинг ҳуқуқий ва институционал базасини яратиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3980-сонли қарорининг қабул қилиниши муҳим қадам бўлди. Унга кўра, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузурида Давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш агентлигини ташкил этилиши белгиланди. Бу эса, бюджет муассасаларининг баъзи фаолиятларини хусусий маблағлардан самарали фойдаланган ҳолда молиялаштириш имконини беради.

Яна бир тадқиқотчилардан У.Пардаев (2018) томонидан олиб борилган изланишларда давлат бюджетини прогнозлаштириш услубиётини такомиллаштиришга қаратилган хулосалар берилган. Ушбу тадқиқотда давлат бюджетининг прогноз қилишни ўрганиш мақсад қилинган бўлса-да, унда кўпроқроғу бюджет даромадларига қаратилган ва ишлаб чиқилган таклифлар ҳам солиқ тушумларини оптималлаштиришни қамраб олганлиги билан белгиланади.

Ўзбекистонлик яна бир олимлардан, Д.Рахмоновнинг (2018) илмий хулосаларида ҳам бюджет сиёсатининг йўналишлари тўғрисида фикрлар баён этилган. Хусусан, ижтимоий соҳани бюджетдан молиялаштирилишида устувор йўналишлар сифатида таълим, соғлиқни сақлаш ва фан соҳаларига эътибор берилиши қайд этилган. Олий таълим соҳасида муассасаларга молиявий мустақилликни бериш ва бу орқали уларнинг тўлов шартнома қийматларини белгилашда олий таълим муассасалари рейтингларини асос қилиб олиш муҳимлиги асослаб берилган. Шунингдек, соғлиқни сақлаш соҳасида мажбурий тиббий суғурта амалиётини жорий этиш, бунда бюджет маблағларини суғурта механизми орқали аҳолининг кенг қатламини қамраб олиш имкониятларини аниқланган ва баҳоланган. Шу билан бирга, ижтимоий соҳани молиялаштиришда инсон капитали категориясини ривожлантиришга қаратилган ислохотларни амалга ошириш лозимлигини алоҳида қайд этиб ўтади.

Таъкидлаш лозим, бюджет харажатларини йўналтириш, уларнинг хос жиҳатлари тадқиқотларда алоҳида объектлар сифатида ўрганилган. Шундай бўлса-да, бюджет сиёсатининг умумий йўналишлари тўғрисида фикрлар келтирилмаганлиги мазкур тадқиқотнинг долзарблигини яна бир қайд этиб ўтишга имкон беради.

Ўзбекистонлик етакчи олимлардан Т.Маликов (2012) фикрига кўра “Ҳозирги шароитда давлат бюджети ижтимоий (ишлаб чиқариш) муносабатларининг бир қисмини ифода этиб, давлатнинг ихтиёрига мамлакатда яратилган ялпи ички маҳсулот, миллий даромаднинг нисбатан каттагина қисмини тўплаш ва уни жамият тараққиётининг турли соҳаларини (иқтисодиёт, маориф, соғлиқни сақлаш фан, маданият, ижтимоий таъминот, бошқарув, мудофаа ва бошқалар) ривожланишига йўналтириш имконини берадиган муҳим тақсимлаш воситасидир” – деб таъкидлаб ўтади.

Фикримизча, Т.Маликов бюджет сиёсатининг барча йўналишлари тўғрисида ўзининг хулосаларини билдириб ўтади. Унга кўра, бюджет сиёсати мамлакатда яратилган миллий даромаднинг маълум қисмини тақсимлаш вазифасини бажаришини қайд этади, бу ўринда бюджетнинг қайта тақсимлаш вазифасини эътиборга олинганда янада муҳим маъно касб этган бўлар эди.

Таҳлил ва натижалар

Мамлакат миқёсида таянч маълумотни давлат томонидан таъминланиши жаҳон тажрибасига кўра ҳам, Ўзбекистоннинг конституциясига мувофиқ ҳам бюджет томонидан молиялаштирилиши, натижада аҳолини бепул таълим билан қамраб олиниши қайд этилган. Жумладан, таълим харажатларининг бюджет маблағларидаги улушини юқори бўлишини ўзида акс эттириб келмоқда.

Бюджет харажатларининг таълим учун йўналтираётган харажатларининг ошиб бориш хусусиятига эга бўлиши муносабати билан таълимнинг қамраб олиш даражаси 2005 йилга нисбатан 2017 йилда 0,7 фоиз пунктга ошганлигини кўриш мумкин. Натижада, олий маълумотга эга бўлган аҳоли қатламининг ўсиб

борганлигини таъкидлаш лозим. Хусусан, тадқиқ этилаётган даврда 5,4 фоиз пунктга ошганлиги маълум бўлади (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Ўзбекистонда 2005-2017 йилларда йилларда 25 ёш ва ундан катта аҳолининг таълим даражаси, фоизда

Йиллар	Саводли	Шу жумладан, маълумоти олий ва ундан юқори
2005	99,3	10,8
2010	99,8	13,5
2017	100,0	16,2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси: Ўзбекистон Республикасида аҳоли турмуши даражаси ва фаровонлигининг ривожланиши таҳлили, 2018 й.

Мазкур йўналишдаги бюджет харажатларининг ошиш тенденцияларини кейинги йилларда ҳам ошишини башорат қилишга амалга оширилаётган ислохотларнинг натижаларидан ҳам кўриш мумкин. Масалан, 2017 йилда олий таълим муассасаларини 62900 (Статистика қўмитаси, 2018) нафар талаба битирган бўлса, 2018/2019 ўқув йилларида ОТМга қабул 69200 (Президент қарори, 2018) нафарни ташкил этганлигини таъкидлаш лозим. Мазкур рақамлардан кўриниб турибдики, бюджет харажатларининг ушбу тадбирларни молиялаштириш ҳажмини оширилиши тақозо этилиши мумкин. Шунингдек, 2018/2019 ўқув йилларида бир нечта ОТМларнинг вилоятларда филиаллари ташкил этилганлиги ушбу кўрсаткичнинг янада ошишини ўзида намоён этиб беради.

Шундай бўлса-да, 2019 йил учун тасдиқланган бюджет параметрлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли қароридан ижтимоий соҳа харажатларининг умумий давлат бюджетига нисбатан улушининг камайиш тенденцияси юзага келганлиги бюджетдан ташқари маблағларнинг кўпайтириш заруриятини юзага келаётганлигини тасдиқлаб беради. Мазкур қарорга мувофиқ, ижтимоий соҳа харажатлари 54844,3 трлн. сўмни ташкил этиб, унинг улуши 51 фоиз бўлаётганлиги фикрларимизни тасдиқлашга имкон яратади. Ваҳоланки, 2018 йилда мазкур рақам 56 фоизни (Молия вазирлиги маълумоти) ташкил этганлигини қайд этиш лозим.

Бунинг яна бир омилларидан бири сифатида аҳоли харажатлари таркибида хизматлар учун сарф этилаётган маблағларнинг улуши кўпайиб бораётганлиги билан изоҳлаш мумкин. Жумладан, ушбу кўрсаткич умумий харажатларга нисбатан 2000 йилда 12,8 фоиз бўлган бўлса, 2017 йилга келиб 20,0 фоизни ташкил этган. Бу эса, ўз навбатида ижтимоий соҳа хизматлари билан қамраб олинишида пулли тарифларни жорий этишнинг шарт-шароитлари юзага келаётганлиги билан тушунтирилади.

Фикримизча, юқоридаги таҳлилилардан келиб чиқиб, бюджет сиёсатини шакллантиришда бозор муносабатлари элементларини тўлиғича инобатга олиш учун зарурий имкониятлар вужудга келмоқда. Шу боисдан, бюджет

харажатлари таркибида 2018 йилгача устувор улушга эга бўлиб келган ижтимоий соҳа харажатлари улуши 2019 йилдан сезиларли камайганлигини таъкидлаш лозим.

Шунингдек, бюджет харажатлари таркибида “қишлоқ жойларда яқка тартибдаги уй-жойлар қуриш дастурини биргаликда молиялаштиришга кредит линияси” йўналиши бўйича маблағлар ажратилиб келинмоқда. Ушбу тадбирларни молиялаштиришда ижтимоий соҳа харажатлари таркибида амалга ошириш кўзда тутилади. Масалан, жамига нисбатан ушбу харажатлар 2016 йилда 5,5 фоизни, 2017 йилда 0,5 фоизни ва 2018 йилда 0,7 фоизни ташкил этган бўлса, мазкур йўналишдаги бюджет сиёсатининг ўзгарувчанлик даражасини қайд этиш мумкин.

2016 йил ва ундан олдинги даврлар мобайнида қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар бўйича яқка тартибдаги уй-жой қурилиши дастурларининг амалга оширилиши билан чамбарчас боғлиқдир. 2017 йилдан бошлаб эса, янги йўналишда кам харажатли лойиҳалар асосида қурилиш ишларини амалга ошириш кўзда тутилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “2017-2021 йилларда қишлоқ жойларда янги қурилган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қуриш дастури тўғрисида”ги ПҚ-2639-сонли қарорининг қабул қилиниши бу борадаги ислохотларнинг янги ланишига шарт-шароит яратиб берди.

Таъкидлаш лозим, бюджет сиёсатининг амалга оширилишида нафақат маблағларнинг ҳажми, балки ислохотларнинг янги босқичга чиқиши билан ҳам изоҳланар экан. Шу боисдан, бюджет харажатлари йўналишларини шакллантирилишида уни амалга оширилиш элементларига қатъий риоя этиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Бу борада, профессор Ж.Зайналов (2014) қуйидаги фикрни баён этиб ўтади: “Республика миқёсида амалга оширилаётган барча харажат йўналишлари, шу жумладан, туманларда амалга оширилаётган харажатлар йўналишларига тўғрисида ахборот олиш, шунингдек, халқ таълими ва соғлиқни сақлаш соҳасида бюджет ташкилотларининг молиялаш борасида хизматлартакомиллаштиришга эҳтиёж тобора ортиб бормоқда”.

Ж.Зайналов томонидан илгари сурилган ғояда бюджет харажатларини амалга оширилишида асосий эътиборни таълим ва соғлиқни сақлаш тизими харажатларига қаратмоқда. Шунингдек, бюджет харажатларининг самарадорлигини таъминлашнинг натижадорлиги муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб ўтади.

Ўзбекистонда 2017 йил 7 февралда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши билан бюджет тизимида мамлакатимизнинг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти муносабатларини сақлаб қолаётганлигини ва ушбу ўзгаришлар мазкур фармонга мувофиқ бюджет харажатларининг ижтимоий йўналтирилганлигини ва бюджетлараро муносабатларни такомиллаштиришни ўзида акс эттириши билан изоҳланади.

Мазкур стратегияга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 августдаги “Бюджет маълумотларининг очиқлигини ва бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3917-сонли қарорига кўра бюджет сиёсатида шаффофлик муҳим омиллардан бири эканлиги қайд этиб ўтилди. Бюджет харажатларининг ижтимоий йўналтирилганлиги бюджет сиёсатининг бирламчи омили бўлса, иккинчи омил сифатида шаффофлик қайд этиб ўтиляётганлиги бюджет сиёсати юритилишидаги муҳим йўналишларидир. Қайд этиш лозим, давлат бюджетини шакллантириш ва ижро этилиши юзасидан фуқаролар иштирокининг туман (шаҳар)лар бюджетлари қўшимча манбаларининг камида 10 фоизини жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган тадбирларга йўналтиришни назарда тутадиган механизми жорий этилиши муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, “Очиқ бюджет” порталининг ҳам ишга туширилиши шаффофлик борасида олиб бориляётган ислохотларнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Бюджетнинг очиқлигини ўрганиш қуйидаги ҳужжатларни инобатга олган ҳолда амалга оширилиши назарда тутилган (Фуқаролар учун бюджет, 2018):

- бюджетнинг дастлабки лойиҳаси;
- бюджет лойиҳаси;
- қабул қилинган бюджет;
- фуқаролар учун бюджет;
- жорий ҳисобот;
- ярим йиллик ҳисобот;
- аудиторлик ҳисоботи.

Юқорида қайд этиб ўтилган бюджет жараёнларининг ҳар бир босқичида фуқароларнинг, жумладан жамоатчилик назоратининг фаол иштироки талаб этилмоқда. Жумладан, ҳудудларда бюджетни шакллантиришда жамоатчилик фикри асосида умумий харажатларнинг 10 фоизи миқдорида ўзгартириш киритиш имконини берилиши шаффофликни таъминлашга шарт-шароит яратиб беради.

Хулоса

Олиб борилган тадқиқотлар асосида бюджет сиёсатининг қуйидаги йўналишларда амалга оширилишини қайд этиш мумкин:

– ижтимоий соҳа харажатларини режалаштиришда тизимли таҳлил элементларидан фойдаланиш, бунда: соғлиқни сақлаш тизимидаги ижобий натижалар ўлароқ, ўртача умр кўриш муддатини оширишнинг пассив хусусиятга эга бўлишига йўл қўймаслик. Бошқача айтганда, инсонларнинг умри узайиши билан уларнинг ялпи даромадни яратишдаги улушини ҳам шунга мувофиқлаштириш лозим. Шунда ўртча умр кўришнинг узайиши актив хусусиятга эга бўлади. Мазкур ҳолатга эса, инсонларнинг таълим олишлари учун ижтимоий ва молиявий шарт-шароитларни ностандартлаштириш лозим бўлади.

– бюджетнинг иқтисодиёт харажатлари ҳисобидан бюджет харажатларини ошиб кетишини олдини олиш учун иқтисодиётда давлат улушини камайтириш, давлат бюджети ҳисобидан марказлашган инвестицияларнинг молиялаштирилишини босқичма-босқич камайтириб бориш. Бунда давлат-хусусий шериклик амалиётига устуворлик бериш.

– иқтисодиётнинг замонавийлашуви натижасида экологик оқибатларини бартараф этишга қаратилган ислохотларни амага оширишда бюджет сиёсатида устуворлик бериш. Бунда экологик вазиятни мураккаблаштирувчи жараёнларни бюджетнинг таъсир механизми орқали тартибга солишни кучайтириш.

Бюджет сиёсатини амалга оширишнинг бир қатор элементлари сирасига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- мақсадлилиқ;
- шаффофлилиқ;
- тушунарлилиқ;
- ижтимоийлилиқ;
- натижавийлилиқ.

Юқорида қайд этиб ўтилган, бюджет сиёсатининг элементларида мақсадлилиқ принципи халқнинг пули хусусиятига эга бўлган бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини таъминлаш қатъий аҳамиятга эгаллигини ўзида ифода этади. Ижтимоийлилиқ элементи бюджет харажатларининг катта қисмини акс эттирувчи ижтимоий харажатлардан ташқари, бюджет маблағларининг бошқа йўналишлари ҳам охир-оқибатда ижтимоий натижаларни келтириб чиқаришини тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлиси палаталарига Мурожаатномаси. 2018 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 июндаги “2018/2019 ўқув йилида Ўзбекистон Республикасининг олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш тўғрисида”ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси. 2013 йил 26 декабр.
4. Бурханов У.А. Иқтисодиётнинг эркинлашуви шароитида давлат бюджети тақчиллигининг омиллари ва қисқартириш масалалари: и.ф.н. ... автореферати: - Тошкент: БМА, 2002. – 22 б.
5. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия. Дарслик. –Т.: “Ношир”, 2012. 284-б
6. Дўстмухаммад Х.У. Халқ таълимини самарали молиялаштиришни ташкил этиш йўллари: и.ф.н. ... автореферати: - Тошкент: БМА, 2012. – 22 б.
7. Зайналов Ж.Р., Алиева С.С. Ғазна тизими самарадорлигини таъминлаш бўйича амалга ошириладиган хизматларни ривожлантириш йўллари//“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журналі. №2, май-июнь, 2014 йил.

8. Набиев Д.Х. Таълим соҳасидаги инвестицияларни молиялаштириш масалалари (Ўзбекистон ўрта махсус, касб-ҳунар таълим тизими мисолида): и.ф.н. ... автореферати: - Тошкент: БМА, 2005. – 22 б.

9. Пардаев У.У. Давлат бюджетини прогнозлаштириш услубиётини такомиллаштириш: и.ф.б.ф.д. (PhD) ... автореферати. – Тошкент: ТМИ, 2018. – 58 б.

10. Райимбердиева О.Р. Соғлиқни сақлаш муассасаларини молиявий таъминлашни ташкил қилиш: и.ф.н. ... автореферати: - Тошкент: БМА, 2001. – 22 б.

11. Рахмонов Д.А. Ўзбекистонда ижтимоий соҳани молиялаштиришнинг методологик асосларини такомиллаштириш: и.ф.д. (DSc) ... автореферати. – Тошкент: ТДИУ, 2018. – 72 б.

12. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари.

13. Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси: Ўзбекистон Республикасида аҳоли турмуш даражаси ва фаровонлигининг ривожланиш таҳлили, 2018 й.

14. Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси: Ўзбекистон Республикасида олий таълим тизимининг асосий кўрсаткичлари статистикаси, 2018 й.

15. Фуқаролар учун бюджет 2019 лойиҳаси: Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги, 2018.